

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЕРЖАВНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ НАЦІЇ

Ганна Скрипник (м. Київ)

Національна культура – важливий державноконсолідуючий чинник як у традиційних, так і в модерних суспільствах, заснованих на принципах громадянської нації. Ініціативи ЮНЕСКО в гуманітарній сфері актуалізують потребу ефективнішого використання здобутків національних культур для гармонізації суспільного життя, міжетнічних контактів та цивілізаційного поступу країн в цілому. Відтак, культура має посісти пріоритетне становище у внутрішній політиці кожної держави, передусім у вирішенні гуманітарних проблем.

Культура виконує важливі для життєзабезпечення суспільства інтегративні й комунікативні функції, тому формування єдиного для всіх членів певного соціуму культурного простору виступає чинником цілісності і стабільності націй і держав.

За визначенням Всесвітньої конференції з питань культурної політики, проведеної під егідою ЮНЕСКО 1982 року, культура – це комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи обрядів, традицій і вірувань. Оскільки саме "через культуру народу індивід отримує все необхідне для життя, всі засоби для існування: мову, цілі, способи життє-

діяльності, орієнтири для дій, психологічний автоматизм", то зрозумілими є деструктивні для особистості і цілих спільнот наслідки руйнації національних культур.

Тим-то опіка над культурою і підтримка національної культурної спадщини, удоступнення її для всіх соціальних прошарків, засвоєння культурних набутків у контексті європейських цивілізаційних підходів постають важливими внутрішньополітичними завданнями, реалізація яких слугуватиме гарантією збереження культурно-національної ідентичності народу на тлі сучасних трансформаційно-нівеляційних процесів. Захист культурно-національної ідентичності, національних лінгво-культурних особливостей є пріоритетами культурної політики сучасних європейських держав, які за умов прискореної культурної нівеляції застосовують різні форми самозбереження. На державному рівні розробляються і діють програми захисту культурного середовища у Франції, що проявляється у протидії замінам французької термінології іноземною, у відстоюванні традиційної моделі харчування, наданні переваги національній кінопродукції і масовій музичній культурі тощо. Активне включення у світові економічні процеси Японії не супроводжується втратою її

етнокультурної своєрідності передовсім завдяки активній державній підтримці культури власного народу. Відкритість до сучасної культури і водночас стійкий консерватизм (у позитивному його значенні) традиційно демонструє Великобританія.

Українська культура, маючи за період свого тисячолітнього розвитку досягнення світового рівня, вийшла з недавнього тоталітарного та бездержавного минулого неповною. На рівень її розвитку й особливості функціонування негативно впливали такі соціокультурні реалії та політичні чинники минулого:

- існування її на маргінесі культурної політики чужих держав, функціонування в межах чужого культурного простору та чужого мовного режиму;

- процес духовного занепаду, що розпочався підпорядкуванням української церкви Москві у 1696 році та масове переміщення інтелектуальної еліти до Росії й перетворення України на провінційну область "з великим історичним минулим", з недорозвинутою інфраструктурою культурного життя;

- фізичний терор проти української інтелігенції - як великомасштабна далекосяжна акція, що вела до духовного спустошення народу, маргіналізації української культури.

Унаслідок лінгвоцидної і культуроцидної політики колоніальних властей українській культурі було цілеспрямовано прищеплено комплекс меншовартості, національно-культурної неповноцінності, з яким вона увійшла в третє тисячоліття, позначене нівеляційно-руйнівними процесами уніфікації та глобалізації. Цей своєрідний сучасний "культурний імперіалізм", який засобами мас-медіа проголошується єдинодемократичним і перспективним, становить пряму загрозу культурно-національній ідентичності. Відповідаючи на виклики світових інтеграційних процесів, все ж, щоб остаточно не втратити своєї культурно-національної ідентичності, заперечуваної століттями неволі і загроженої

сучасними космополітичними тенденціями Україні слід виробити систему державних заходів на підтримку національної культури, на дбайливе виявлення, облікування і збереження її здобутків, на засвоєння кожним громадянином національного культурного досвіду та його модернізацію. Відтак набуває актуальності потреба збалансування власної культурно-національної ідентичності і реалій постіндустріального світу.

Українська культура досі *terra incognita* для сучасного пересічного українця. Набутки власної культури, національні культурні обрії ще належно не досягнуті українською людиною; не створено самодостатнього українського культурно-інформаційного та духовного простору. Українство й до нині незахищене своєрідним культурним полем перед загрозою розчинення в чужих культурних системах.

Український історичний та суспільно-політичний контекст формування українського культурного простору жорстко регламентував не лише характер, особливості функціонування та досягнення української культури в минулому, а й детермінує її реальний сьогоденний стан, пояснює позитиви і недоліки, здобутки і втрати. З огляду на цей контекст увиразнюється однозначний факт, що, у супереч багатоміжній протидії розвитку української культури, "придушення її всіма засобами чужої держави", вона все таки засвідчила свою життєздатність як на рівні народнокультурної традиції, так і професійного мистецтва. У першому випадку йдеться про довершені народномистецькі зразки виробів народного мистецтва, про сакральну архітектуру та житлове будівництво, одяг та уснопоетичну творчість - власне про всі складники етнокультури, які за умов відсутності державних механізмів збереження етносу і його культурно-національної самобутності виконували етноінтегративну і етнозберігаючу роль.

В Україні саме народна культура

була чи не єдиним фактором національного самоствердження, виконувала функції національної школи і релігії, була засобом кризових контактів і передачі етнокультурної інформації. Завдяки безперервному живому побутуванню традиційної культури, народне середовище спромоглося зберегти відчуття національної окремішності, "жертвно жити національно-визвольні змагання народу на різних етапах історії, стихійно протидіяти асиміляційній політиці окупаційних режимів", висувати нові й нові покоління національно-свідомої інтел-ігенції, учених і мистців натомість зденаціоналізованої еліти. Невтрачена здатність породжувати нові культуротворчі сили, плекати і відроджувати в нових виявах національно-мистецькі традиції є свідченням життєстійкості народної складової національної культури.

У добу незалежності українська культура увійшла як самодостатня національноувиразнена система духовних цінностей, розвинутої народної творчості та професійних мистецтв, високої академічної культури. Водночас вона відрізняється від сучасної культури державних народів неповнотою своєї структури, часто - провінційністю виконавської манери, ідей і змісту.

Сучасні трансформації в сфері культури позначилися на ідеологічно-світоглядній, організаційно-правовій та фінансово-економічній її складових. Аналізуючи специфіку перехідного періоду, усвідомлюємо вагу цих існуючих складнощів і проблем, осмислення яких із необхідністю передбачає окреслення української специфіки як у контексті недержавного історичного минулого, тягара колоніальної спадщини, так і неоднозначної сучасної суспільно-політичної ситуації в країні, ускладненої розбалансованою економічною системою, домінуванням у політиці та економіці корпоративних інтересів клановоолігархічних структур над загальнонаціональними інтересами,

глобала-лізаційними викликами західного світу.

Культуротворення в сучасній Україні потерпає також від тіньових аспектів сучасного українського ринку, що характеризується недорозвиненістю українського підприємництва, цинічною експансією іноземного продуцента, який на ґрунті української культури виявляє чітке антиукраїнське спрямування, зміцнюючи русифікаторські тенденції.

Проте, попри складний сучасний економічний і суспільно-політичний контекст, українська культура має й певні позитивні зрушення. Послаблення прямого диктату адміністративних органів і звільнення ініціативи знизу, поява альтернативних можливостей інвестування мистецьких проектів, ліквідація обмежень у творчості, видавничій справі, пересуванні, художніх об'єднаннях уможливили організацію приватних галерей, антикварних салонів і музеїв, спричинили вибух виставкової діяльності, появу десятків незалежних художніх часописів і зростання кількості виданих книжок, інтенсифікацію художньо-мистецького життя загалом.

Свобода слова й думки, вільний доступ до раніше прихованої інформації, легалізація табуованих попередніми режимами персоналій і національних за суттю мистецьких явищ сприяли заповненню так званих існуючих "білих плям", оновленню і розширенню тематичних об'єктів української культури та актуалізації українського історичного, суспільно-політичного і мистецькокультурного досвіду - замовчуваного і забороненого за часів бездержавності. Тобто йдеться про реалії, котрі якісно змінили картину сучасного культурного буття нації, додали йому нових сил, сформували резерви для подальшого розвитку.

Передусім до зазначених позитивів спричинилися державні заходи у сфері культури: реформування системи організації культурного життя; окреслення пріоритетів державної культурної політики; створення необхідної правової бази функціонування закладів

культури. У рамках "Основ законодавства України про культуру" було прийнято низку законів, що регламентували організаційні засади та функціонування конкретних галузей культури. Зокрема, було прийнято закони "Про музеї та музейну справу в Україні", "Про охорону культурної спадщини", "Про бібліотеки та бібліотечну діяльність в Україні" та ін. Національною академією наук була розроблена "Концепція гуманітарного розвитку", в якій означено основні пріоритети і у сфері мистецтвознавства та культурології, окреслені механізми та шляхи подолання кризового стану розвитку української культури.

Сучасна Україна - це багата і неповторна фольклорна культура (пісенна, інструментальна, танцювальна), але, на жаль, спримиітована радянським трибом життя та спрофанована сучасними ЗМІ як "хуторянська" і "шароварницька". Не дивно, що в суспільній свідомості українська етнокультура не достатньо поцінована. Проте ефективне використання набутих національної культури та етнографічної спадщини, зокрема, має стати важливим аспектом розвитку гуманітарної сфери. Проблеми екології етнокультурної спадщини займають поважне місце і в програмах міжнародних культурологічних та пам'яткоохоронних організацій. На реалізацію рекомендацій конференції ЮНЕСКО по збереженню традиційної культури і фольклору було проведено низку наукових регіо-нальних і субрегіональних семінарів: у Стражниці (Чехія, 1995) для країн Центральної і Східної Європи; у Мехіко (Мексика, 1997) - для країн Латинської Америки і Карибського басейну; у Токіо (Японія, 1998) - для країн Азії; у Йоенсуу (Фінляндія, 1998) - для країн Західної Європи; у Ташкенті (Узбекистан, 1998) - для країн Центральної Азії Кавказу; в Аккрі (Гана, 1999) - для Африканського регіону; у Новій Каледонії, (Ліван, 1999) - для арабських країн. На конференції "Глобальна оцінка рекомендацій 1989 р. по збереженню традиційної культури

і фольклору: можливості на місцях і міжнародне співробітництво" (Вашингтон, 1999), було розроблено загальний план заходів по збереженню і відродженню нематеріальної культурної спадщини.

В констатуючій частині цього документа зроблено акцент на особливій природі і значенні традиційної культури і фольклору як невід'ємної складової спадщини людства, якій має належати чільне місце в житті сучасного суспільства. Мова йде про те, що благополуччя носіїв традиційної культури, потенціал і чисельність яких потерпають від тотальних переселень, руйнації природного середовища проживання, нав'язування чужої філософії, витіснення на маргінеси суспільно-економічного буття, повинні бути в центрі національної і міжнародної політики в галузі культури.

У резолюції цієї авторитетної конференції етнокультура розглядається як ефективна противага руйнації довкілля, акцентується доконечність впровадження системи державних заходів (у вигляді проектів і програм), спрямованих на громадське визнання етнокультури, на забезпечення гідного життя носіям-охоронцям національної традиційності, "розробку й прийняття етичних кодексів, які б забезпечували належне і дбайливе відношення до традиційної культури і фольклору".

Створення сприятливих передумов для відродження і розвитку етнокультурної традиції у сфері культури України сприятиме оздоровленню ду-ховності народу, гармонізації між-національного спілкування.

Культурне розмаїття є важливим соціокультурним адаптативним механізмом. Відтак підтримка та заохочення культурної диверсифікації у всіх її формах - завдання великої державної ваги. Чим більше культурно диверсифікована система, чим більше вона має варіантів і альтернативних форм матеріального життєзабезпечення і, що важливо підкреслити, духовних структур психологічного комфорту, включно з

найрізноманітнішими гро-мадськими інституціями і формами колективного дозвілля, тим вища життєстійкість такої системи. Отже, мова йде не лише про актуальність і значимість збереження матеріального, а й, що не менш важливо, духовного розмаїття національної культури.

Культурне надбання народу - це фундамент її національної самобутності і національної самоідентифікації. Тому сьогодні, коли молода держава торує шлях до визнання, ретельне дослідження та накреслення шляхів повернення в Україну величезної, розпорошеної по світах частини її культурної спадщини є справою надзвичайно важливою. До українських культурних цінностей за кордоном відносимо вироби мистецтва і предмети побуту часів Київської Русі та різних археологічних культур із території України, цінності, пов'язані із церк-ковним життям, а також вироби народ-ного мистецтва.

Проблема реєстрації та пошуку втрачених пам'яток, дослідження можливостей повернення їх в Україну - це справа загальнодержавна. У нас донедавна практично не велися підрахунки загального фонду історико-культурної спадщини, не порушувалися питання фінансового еквівалента втраченого, хоча в інших країнах відповідні установи десятиліттями ретельно фіксували й досліджували втрати свого культурного надбання. Щоб надолужити прогалину в цій сфері та охопити науковими дослідженнями величезну кількість українських пам'яток, які з різних причин перебувають за межами нашої країни, потрібна копітка праця.

На рівні відповідних державних структур роботу слід розгорнути у двох напрямках:

а) напрацювання (із залученням міжнародного досвіду) належної національної правової бази;

б) створення загальнонаціонального реєстру втрачених культурних пам'яток, котрий, має містити по змозі, окрім описів, також ілюстративний ряд.

Потрібно, незважаючи на небажання

і неготовність наших сусідів, і передусім Росії, вести діалог про умови і терміни повернення пам'яток, не-обхідна вивірена і наступальна позиція держави у відстоюванні справи повернення вилучених за часів бездержавності з музеїв та церков України і вивезених за кордон цінностей.

Упродовж останніх років у пресі з'явилася низка публікацій, що свідчать про вкрай незадовільний стан охорони пам'яток археології. Тисячі стародавніх поселень, городищ, могильників, які після розпаювання і приватизації землі опинилися в межах приватних володінь і по суті виявилися відчуженими в держави, систематично руйнуються внаслідок неконтрольованої господарської діяльності. Ще більшої шкоди цій категорії пам'яток, які представляють величезний пласт історичної спадщини українського народу, завдає злочинна діяльність так званих "чорних" археологів. Особливого розмаху ці розкопки набули в південних областях України і в Криму. Спроби громадськості привернути увагу до вирішення цієї проблеми не мають успіху: органи внутрішніх справ реагують на сигнали про незаконні розкопки вже після їх завершення та фактичної руйнації пам'яток. Боротьба із "чорними" археологами, озброєними новітніми технічними засобами, силами громадськості є нерівною. В Україні має місце напівлегальний обіг речей, добутих під час незаконних розкопок; сформовано їх ринкові ціни. З'явилися заможні колекціонери, які скуповують ці речі для своїх колекцій. Такі приватні зібрання за багатством експонатів іноді перевершують фонди державних музеїв.

На нашу думку, громадськість має право вимагати від влади певних контролюючих, обмежувальних, заборонних і власне превентивно-захисних заходів, спрямованих на захист культурної спадщини, обстоювання національних (автохтонних) символів, які підтримують природній стосб і ритм життя нації.

Необхідно відкорегувати закони, в яких ідеться про охоронні функції щодо культури та культурної спадщини. Подальший

розвиток національної культури неможливий без державного протекціонізму. Потрібно забезпечити розробку і прийняття відповідної загальної та цільових програм, які б окреслили пріоритети і визначили оптимальні співвідношення між національним і іншонаціональним культурним продуктом. Національна програма розвитку культури повинна містити заходи на гарантування культурної безпеки України, на мінімізацію неминучих культурних утрат в умовах глобалізації, на виявлення, збереження та підтримку пам'яток етнокультурної спадщини.

У системі державних пам'ятко-охоронних установ чільне місце посідають музеї, що виконують важливі соціально-культурні та науково-освітні функції. Сучасний процес національно-культурного відродження в Україні передбачає істотне зростання їхньої ролі в культурно-виховному процесі, у поширенні об'єктивних знань про мистецькі здобутки, етно-генез, історію народу та своєрідність його етнокультури, у поглибленні етнокультурної поінформованості широкого суспільного загалу.

Історико-краєзнавчі, етнографічні та художні музеї України, виступаючи важливими центрами пропаганди

наукових історико-етнографічних знань про самобутність національної культури, сприяють піднесенню рівня національної самосвідомості і гідності, формуванню естетичних смаків. Водночас, пропагуючи пам'ятки народної культури етнічних груп України, музеї зміцнюють взаєморозуміння та довіру між ними та корінним етносом.

Суспільно вагомою є роль музейних закладів і як важливих пам'ятко-охоронних центрів, употужнюється науковий джерелознавчий потенціал колекційних фондів - основи наукових історичних та етнокультурних знань. Цінність колекційних фондів для науково-дослідних робіт загально-визнана. До того ж, у зв'язку з тенденцією звуження сфери побутування традиційної культури, значення музейного колекційного фонду, зокрема інформативного потенціалу музеїв-скансенів, у сучасному науково-освітньому процесі та культурно-національному житті держави зростатиме.